

ביקורת ופרשנות

כתב־עת בין־תחומי לחקר ספרות ותרבות

ספרות ילדים ונוער
פואטיקה, לשון, היסטוריה, אתיקה

ב"ה הוצאת אוניברסיטת בר-אילן

תוכן עניינים

9	בפתח הקובץ
13	יעל רשף על תרומתם של שירי הילדים לתהליך תחיית הלשון
35	זהר שביט "הכי בבית בעולם" – על "ביות" בספרות הילדים המתורגמת לעברית
75	זיוה שמיר רעיונות אנטינומיסטיים בשירי הילדים של ח"נ ביאליק
93	שי רודין פוליטיקה, גבורה ויצירה: על ביוגרפיות ישראליות לילדים ולנוער
135	עינת ברעם אשל יהודה אטלס ומרים ילן שטקליס: המשך או מהפכה?
155	נתן כהן לא עוד "יהודים קטנים נטולי זקנים": תובנות ומעשים ביחס לספרות ילדים בידיש במזרח אירופה עד מלחמת העולם הראשונה
171	יוסף פונד המודיע הצעיר: מצע לצמיחת ספרות ילדים חרדית
207	דוד גדג' החינוך היהודי והעברי בבתי הספר הצרפתיים במרוקן בשנות העשרים של המאה העשרים
235	נעמה הראל דיוקן הרחמנייה כנערה צעירה, או הכלב העברי הראשון
253	רתם פרגר וגנר ידידים אֵלמים: בין ילדים לבעלי חיים בסיפורת העברית בראשית המאה העשרים
275	דורית למברגר "ילדי הוא באופן מסוים הֵיוּתִי": בחינה בהשראת לוינס של שלבים בהתפתחות עמדה אתית בספרות הילדים והנוער של דויד גרוסמן
301	ורד טוהר יצירתה של נורית יובל כגשר בין עולמות תוכן
V	תקצירים באנגלית

ורד טוהר

יצירתה של נורית יובל כגשר בין עולמות תוכן

כל המוזות אחיות
וכל האומנויות מספרות סיפור
(נורית יובל)

מכלול יצירותיה של נורית יובל בחמישים השנים האחרונות, הכולל איור, כתיבה, עיבוד, עריכה, תרגום, עיתונות וביקורת של ספרות ילדים מהווה תמונת מראה מרתקת של תרבות הילד בישראל לאורך תקופה זו, על כל מאפייניה, תהפוכותיה וגלגוליה.

נורית יובל לבית מאיר נולדה בירושלים בשנת 1940, בה גם התחנכה בילדותה וקיבלה את הכשרתה האקדמית בבצלאל. בראשית דרכה המקצועית עבדה כמאיירת בהוצאת מסדה וכן כיהנה במחלקת שירותי האומנות של תוכניות הילדים בטלוויזיה הישראלית. לאחר מכן הועסקה כמאיירת הראשית של דבר לילדים וכן כעורכת כתב העת לילדים פילון. לאורך השנים איירה ספריהם של סופרים ומשוררים רבים, בהם אהוד בן עזר, ירדנה דהס, דבורה עומר, אוריאל אופק ועוד – וכן עסקה בפיתוח משחקים לילדים ויצירת הפעלות חינוכיות. היא עברה מאיור ידני לאיור דיגיטלי וחווה את כל תהפוכות הדפוס במחצית השנייה של המאה העשרים ושני העשורים הראשונים של המאה העשרים ואחת. היא לקחה חלק בהתהוות עולם ספרי הקרטון לתינוקות וכן השתתפה במהפכת השייחוק של הספרות החילונית והתאמתה לקהל קוראים חרדי. היא חוותה את תקופת הפריחה של עיתונות הילדים המודפסת ואת היעלמותה ההדרגתית עם בוא האינטרנט. בכל נקודת מפנה תרבותית שכזו הייתה נוכחת.

בשנת תשע"א זכתה בפרס בתחום ספרות הילדים והנוער מטעם שרת התרבות והספורט, להלן קטע מנימוקי השופטים:

הפרס ניתן לנורית יובל על שהצליחה לשלב כתיבה מעולה לגיל הרך, בשפה עשירה ומדויקת, עם ציורים נפלאים ועתירי דמיון. בכתיבתה היא בונה עולם מלא שמחת חיים, מעניין ומאתגר, מושך

ומסקרן. נורית אינה מקלה על הילדים הקוראים, ולעיתים הנרמז רב על הגלוי. דווקא בזכות תכונה זו בסיפוריה היא מעמיקה את יכולת ההתבוננות של הילדים, מוסיפה להם ידע ומציתה את דמיונם. העולם שהיא יוצרת נברא ממילים, והעיפרון הצבעוני הוא בשבילה ובשביל קוראיה שרביט קסם המעשיר את הסיפור ומעצים את חווית הקריאה. ניכר ביצירתה שהיא יודעת שילד הפוקח את עיניו אל העולם מפליא לקלוט ולהתרשם, והרשמים הראשונים שהוא קולט בילדותו הם אלה שילוו אותו גם בבגרותו. בשיריה ובסיפוריה המשעשעים מביאה נורית לקוראיה הצעירים רשמים וחוויות המרחיבים את ראיית עולמם ועוזרים להם בהבנת הסובב ובהבנת עצמם. נוסף על כל אלה מקבלים ילדי הגיל הרך שיעור חשוב בעברית מדויקת, פשוטה ונכונה.

כמי שעמדה שנים רבות בנקודות צומת מרכזיות של תרבות הילד בישראל, היא אף ניסחה את תפיסת עולמה, בעיקר בנוגע ליחס שבין האיור לטקסט, לתפקידו של האיור בספרי ילדים ולמקומה של ספרות בעולמם של ילדים צעירים בשורה של מאמרים שכתבה, ושהתפרסמו בעיקר בכתבי עת לספרות ילדים ולספרות כללית.

במאמרה "הדיאלוג בין הטקסט לאיור בספרות הילדים" היא כותבת:

ספר לילדים הוא יחידת מרקחת אחת שנרקחה מחמישה מרכיבים: הסופר, הצייר, הקורא, הטקסט והאיורים. לסופר, לצייר ולקורא יש מערכות השראה, עולמות מושגים ודמיון משלהם. הסופר שבורא את הסיפור מלביש אותו באותות הסימבוליים של האות והמילה, הצייר רואה דמות וצורה ומגלם אותן בקווים ובצורות, והקורא מביא את עולמו התבוני והרגשי אל הסיפור. כדי שהספר יעורר את החוויה המבוקשת, חייבים כל המרכיבים לפעול בהרמוניה ולנהל ביניהם רבי שיח ידידותי, לחזק זה את זה ולהשלים זה את זה. אסור לאמצעי הבעה אחד לחתור תחת שותפיו או לקעקע את ביטוייו המילוניים.¹

כך היא שומרת על מעמדו של הטקסט ולא יוצרת היררכיה בין רכיבי ספר הילדים. נהפוך הוא, לשיטתה כל רכיבי הספר לילדים נעים יחד בסינרגיה. על תהליך היצירה היא מעידה:

תהליך היצירה האמיתי מתחיל מעצב פגוע, מתהייה שהיוצר מתחבט בה או משאלה שמטרידה אותו. כשהוא בונה את הרקע, מוליד את גיבוריו ובורא את המצבים שלהם, מתחילה האינטרקציה בינו וביניהם,

1 נורית יובל, "הדיאלוג בין הטקסט לאיור בספרות הילדים", עיונים בספרות ילדים

19 (2009), עמ' 64.

והיא אשר מוליכה אותו אל התשובות ואל הסיכומים הנדרשים לו ואמורים להניח את דעתו או להשלים עם מקומו בתוכם. היצירה היא הגילוי וההפתעה שאנו חווים במהלך החיבור והצירוף של מיומנויותינו, שמושכים אותנו להמריא מעלה ולמצוא נקודת על, שממנה קל יותר לאתר את המוצא מן המבוך.²

ובנימה מבודחת יותר היא כותבת במאמר אחר:

נעשיתי אפוא כותבת, וכתיבת ספרים היא עיסוק שאיננו מחוייבים בו על ידי איש. הכותב פשוט נענה לסיפורים שמתרוצצים בתוך ראשו, הולמים בדפנות המחשבה ומבקשים לצאת. נתונה לסופר רק חירות אחת קטנה – לבחור למי מהטרדנים האלה כדאי להיענות.³

אכן, ההומור הוא כלי מרכזי ביצירתה של נורית יובל, הן בטקסט והן באיור. אפילו בתפקידה כעורכת פילון לילדי כיתה א' וראשית הקריאה, ולאחר מכן גם כעורכת פילוני לילדי הגן, ניכר מגע ההומור שלה, כולל בשיח הישיר עם הילדים בגובה עיניהם. כדוגמה אביא את "דבר העורכת" הראשון שלה משנת 1983, המדגים היטב את יחסה אל הילד כאל שווה ערך ושווה זכויות במשפחה:

קֹרָא יָקָר
שְׁלוֹם וּבְרָכָה.
נָעִים לְהַפִּיר –
אֲנִי עֲתוּנָךְ.

בּוֹדֵדִים בֵּין עַרְבִּים
אֶתָּה וְאֲנִי
כְּשֶׁכֶּל בְּנֵי הַבֵּית
קוֹרְאִים עֲתוּנִים.

אָבָא קוֹרָא
בְּכוֹתֶרֶת גְּדוֹלָה
עַל מָה שֶׁקוֹרָה
בִּישִׁבוֹת מְמֻשָּׁלָה.

2 נורית יובל, "למה התכוון המשורר? הרהורים על מפגשי סופרים", ספרות ילדים ונוער 24, 1 (1997), עמ' 32.

3 נורית יובל, "הנחתום מעיד על עיסתו: צחק ויצחק העולם עמך", עיונים בספרות ילדים 16 (תשס"ו), עמ' 76.

אמא קוראת
את הדף הפנימי:
עלית מחירים
ושרות לאמי.

מצחיק! להורים
נעלמו הפנים
כלם מסתתרים
מאחרי עתונים.

עתונים ורגלים
בתוף הכרסות.
אין עם מי לדבר
ואין מה לעשות!

ובכן, מעתה
ידידי הקטן
עמדי גם אתה
נעין בעתון.

הפשטות, הישירות, ההומור והכבוד לעולמו של הילד כאדם, הניכרים בטקסטים של נורית יובל מאפיינים גם את איוריה. מרבית איוריה של יובל הם בסגנון פיגורטיבי והומוריסטי ומתאפיינים בקווים נקיים וצבעוניות עשירה וחלקם מהדהדים ליצירות אומנות מפורסמות למבוגרים דווקא. ראו למשל את מורכבותו של האיור לספר אביתר והעכבר מאת לאה בן שלמה:

אביתר והעכבר / לאה בן שלמה איורים: נורית יובל

האיור של נורית יובל מדגיש את הקרבה בין עולמם של ילדים לעולמם של בעלי חיים, כפי שמגולם בעיטורי הקירות, בפריטי הלבוש ובמפגש בין אביתר לבין העכבר, שנראה חברותי ומסביר פנים על אף גודלו העצום, וכן בהימצאותן של העכבישה מצד ימין למעלה והנמלה מצד שמאל למטה. הוא הופך את הלילה לצבעוני ואת חווית השהייה בחדר לקראת ההירדמות, שיש לה בדרך כלל קונוטציה שלילית, לחוויה מעצימה וחיונית. האיור מהדהד שורה של יצירות: ליל כוכבים של ואן גוך הניבט מבעד לחלון בדיוק בגווני הצהוב והכחול שבציור המקורי, והירח בחלון מהדהד לאיור הירח בסיפור "שמלת השבת של חנה'לה" בחיוכו האבהי.⁴ השיר "ליצן קטן נחמד" המגולם בדמות הליצן התלויה על הקיר והמוקיון שלצד הילד במיטה, מכניסים הומור לחדר הילדים ולסיטואציית ההירדמות. חבורת הדגים התלויים מלמעלה, יחד עם זוג החתולים בנעלי הבית, זוג החרקים וזוג הליצנים מלמדים על תפיסת עולם של הוויה חברותית שבה הפרט הוא חלק מקבוצה גדולה יותר ולפיכך אינו לבד. כל אלה מרמזים לחברות המיוחדת המתקמת בין הילד לבין העכבר, שהם אלה שנותרו ללא קבוצת ייחוס באיור, כלומר ללא בן זוג מובהק דומה להם.

בתוך המכלול השלם של איוריה ליצירות לילדים מעניינת בחירתה של יובל לאייר חלק מספרי הילדים שלה ושל סופרים אחרים באמצעות מגזרות נייר.⁵ מגזרות נייר הן אומנות יהודית עממית עתיקה. מגזרות נייר שימשו כאבזור פרקטי בעל איכות אסתטית בבתים וכן במבני ציבור כגון בתי כנסת. חלקן נועדו לתלייה באופן קבוע וחלקן נתלו והורדו לסירוגין בהתאם ללוח השנה היהודי. ז'אנרים פופולריים של מגזרות נייר הם מגזרות "מזרח" ו"שיותי" שנתלו על הקיר המזרחי של המבנה לציון כיוון התפילה, מגזרות "אושפיזין" שנתלו בסוכה, מגזרות "דגל" לשמחת תורה, מגזרות "משנכנס אדר", מגזרות "רויזעלע" לשבועות. כמו כן נוצרו מגזרות נייר בעלות גוון אישי יותר, לאו דווקא לתלייה על קירות: מגזרת "שיר המעלות" לילולת, מגזרות לכתובה, מגזרות לימי זיכרון ועוד.

אומנות זו הגיעה לשיאה בתרבות היהודית בשלהי המאה הי"ט ובראשית המאה הכ', והוכחדה כמעט לחלוטין בשואה. למעשה היא שרדה בצורתה

4 הוצאת עפר 1974, איירה אווה איצקוביץ, לפי: תמר רותם, "האמא הנעלמת של חנה'לה" (פורסם לראשונה: המהדורה האלקטרונית של הארץ, 20 בינואר 2012).

5 היא איירה במגזרות נייר למשל את ספרו של אדיר כהן, הספר הגדול של הקוסמים והמכשפות, 2002. וכן איירה במגזרות נייר ספר שחיברה, ראו: נורית יובל, ליל המפלצות: מגזרות נייר וסיפור, קרית גת 2004.

המסורתית רק בקרב יהודים שהיגרו לארצות הברית לפני המלחמה והכירו את שיטות העבודה המסורתיות. אחד המאפיינים של אומנות עממית זו הוא השימוש בחומרי גלם זולים וזמינים ולפיכך שימשה מעוטי יכולת הן לשימוש עצמי והן כמתנות. במזרח אירופה מגזרות נייר היו פריט שכל יהודי יכול היה להרשות לעצמו כדי להדר במצוותיו.⁶

לכאורה מגזרת הנייר אינה שגורה בעולמה הביוגרפי של נורית יובל, הן על שום התכנים המסורתיים שכללה בדרך כלל, הן על שום מאפייני האסתטיים הוויזואליים והן על שום תפיסת העולם שהיא מייצגת. מגזרות נייר מתאפיינות בסגנון גרפי הנדסי ורכיבים מרכזיים שלהן הם חזרה וסימטריה ולא זו בלבד אלא שהן מעוטרות בקליגרפיה של פסוקי מקרא ותפילה. כפי שתואר לעיל, הן גם מייצגות חברה מסורתית אורתודוקסית ובוצעו על ידי גברים.⁷

6 לקריאה נוספת: צפורה נאמן, "מגזרות נייר מסורתיות", אתרוג 23 (2004), עמ' 57-59.

גבריאלה רבי, "המפעל לתיעוד וחקר מגזרות נייר על שם ד"ר גיזה פרנקל ז"ל במרכז לחקר הפולקלור באוניברסיטה העברית בירושלים", מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי 27 (2011), עמ' 265-267.

חיים שורצבאום, "פרנקל גיזה, מגזרות נייר, אמנות יהודית עממית, מאמר בקורת", ידע 22, 51-52 (1984), עמ' 184-185.

ברכה יניב, "מגזרת המזרח", מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי ג (1982), עמ' 105-112.

אולגה גולדברג-מולקוביץ', "מגזרת הנייר במזרח ובמערב, מאמר בקורת", פעמים 21 (1984), עמ' 150-153.

גיזה פרנקל, מגזרות נייר: אמנות יהודית עממית, גבעתיים 1983.

Joseph and Yehudit Shadur, *Traditional Jewish Papercuts: An Inner World of Art and Symbol*, Hanover 2002

Joseph and Yehudit Shadur, *Jewish Papercuts: A History and Guide*, Jerusalem 1994

Amy Goldberg, *Papercuts: Reviving a Jewish Folk Art*, Northvale NJ 1994

Jayne Guberman, *Transformations of a Traditional Folk Art: The Revival of Jewish Papercutting*, Ann Arbor MI, 1994

7 מגזרת הנייר כאיור בספר היא גלגול מודרני של חיתוך העץ שהיה נהוג בראשית הדפוס. חיבור עכשווי מעניין בין איורים דמויי חיתוכי עץ לבין ספרות ילדים עברית ניתן למצוא גם באיוריו של אבנר כץ לספר הילדים הנשר הגדול מאת נתן זך, ראו: נתן זך, הנשר הגדול, בניברק 2001. דוגמה קלאסית לספר ילדים המעוטר בחיתוכים ושהאותיות הראשיות עוצבו במיוחד לו, כדרך ספרים עבריים בראשית הדפוס ראו: אשר ברש, הנעל הקטנה: ספר מעשיות, חיתוכים: יוסף שטרן, תיבות ראשיות: ד'

שני הסברים, שונים, עשויים לסייע בהבנת סתירה זו של נטייתה של נורית יובל להשתמש במגזרות נייר במקום באיורים מודרניים. ראשית, דומה שבאמצעות מגזרות הנייר מביעה יובל געגוע לעולם שהיה ואיננו, ובעיצוביה המודרניים למגזרת הנייר המסורתית היא מפגישה בין העולמות בדרכה הייחודית.⁸ מפגישה בין ישן וחדש, בין "זקן" ל"צעיר", בין עבר להווה, בין מסורתי למודרני. זהו הגוון היהודי שהיא מקנה לספר, אף אם הטקסט עצמו נטול סממנים כאלה. זהו גם אמצעי לקרב את הקוראים הצעירים אל אובייקט תרבותי מסורתי באופן לא מילולי ובסגנון נעים שאינו מעורר התנגדות. הסבר נוסף נובע מתכונותיה האומנותיות של המגזרת עצמה, שהיא כולה מורכבת מייצוגים סימבוליים של פרטים ממשיים ורעיונות מופשטים ומדברת אל הצופה שלה בשפת סתרים, גם המגזרת המסורתית שהוכנה עבור מבוגרים. איור מסוג מגזרת מקנה לספר לילדים כמכלול מורכבות אשר מאצילה גם על הטקסט ומספקת לו את תכונת הרובדיות החשובה לו כל כך.⁹

שפיצר, תל-אביב 1966. מירה מינצרייזר, מי שנשאר עם עצמו הוא כבר לא לבד, חיתוכי עץ: רעיה בראדון, תל-אביב 1978. ט' כרמי, אין פרחים שחורים, חיתוכי עץ: שושנה הימן, תל-אביב 1958. וכן גם האיורים הצבעוניים דמויי חיתוכי העץ אצל: לאה גולדברג, שבעת העורבים, איורים: רינת הופר, בניברק 2005. אני מודה לד"ר אליה ברטל על שחידדה איתי היבט זה של תולדות אומנות הספר היהודית.

8 בהקשר זה, של מפגש בין עולמות, ובמיוחד המפגש בין הסיפור העממי לבין אומנות מגזרות הנייר, אציין את חוברת הלימוד לנושא הסיפור העממי שראתה אור בהוצאת המרכז לתוכניות לימודים ובעריכת לשון של הסופר אמנון שמוש: תשעה סיפורים ועוד סיפור: הסיפור העממי בעדות ישראל, מגזרות: יהושע גרוסברד, ירושלים 1979. וכן: יונדב קפלון, שבת מוזרה ביער: שמונה עשרה אגדות חסידיות וסיפורים בני ימינו, מגזרות נייר: מירב כהן, ירושלים 2015. הבחירה של אלונה פרנקל לאייר את שיר הילדים העממי "לדוד משה היתה פרה" באמצעות אומנות עממית: לדוד משה היתה פרה, מגזרות וציורים: אלונה פרנקל, תל-אביב 1995. אחת התופעות המעניינות בתחום היא ספר ילדים שבו הדמות הראשית היא גברת הגוזרת ומייצרת לעצמה את העולם שבו היא רוצה לחיות, ראו: נטלי בלהסן, גברת מגזרת, מגזרות נייר: נעמי שפירא, בניברק 2011. בספרו של עזריה אלון מתקיים מפגש מרתק ונדיר בין התימה של הקיבוץ לבין אומנות מגזרות הנייר, מפגש שהוא לכאורה בין שני עולמות מנוגדים: עזריה אלון, אלף בית של קיבוץ, מגזרות נייר: אראלה, תל-אביב 1983. טכניקה הפוכה – קולאזים של פיסות נייר המחוברות לכדי צורות פיגורטיביות ראו: פאול קור, יונה וגן, מודיעין 2017. אני מודה לגבי קון ולשני לירדפדמן מסגל ספריית מרכז ימימה לחקר ספרות ילדים ונוער ולהוראתה של מכללת בית ברל על עזרתן.

9 רובדיות זו נוצרת, בין היתר, ממה שזהר שביט מכנה האמביוולנטיות של הטקסט

הנה כי כן, מגזרת נייר מעטרת, למשל, את הכריכה הפנימית, הן הקדמית והן האחורית, לעיבודה של נורית יובל לחיבור העברי הימדינימי משלי שועלים לרבי ברכיה בן נטרונאי הנקדן.¹⁰

מגזרת זו מעניינת מפני שהיא מייצגת את משל השועל והכרם, שהוא במקור משל איזופי מהתקופה הקלאסית¹¹ שיש לו גם מקבילה ארמית במדרש קהלת רבה לפסוק: "כַּאֲשֶׁר יֵצֵא מִבְּטֶן אִמּוֹ, עָרוֹם יָשׁוּב לְלֶקֶת כֶּשֶׁבֶא" (קהלת ה, יד).¹²

לילדים. ראו: זהר שביט, מעשה ילדות: מבוא לפואטיקה של ספרות ילדים, תל-אביב 1996, עמ' 185-186.

10 הספר נדפס בהוצאת דליה פלד, הרצליה, בשנת 1982 וראה אור בחמש מהדורות.

11 נוסח המשל במהדורת שלמה שפאן:

שועל רעב ראה בתוך גזע חלול של אילן לחם ובשר שהשאירו שם רועים. נכנס ואכל את מה שמצא. מאחר שהתנפחה בטנו ולא יכול היה לצאת, החל נוגח ומילל. שועל אחר שעבר במקום שמע את גניחותיו, ניגש אליו ושאלו לסיבת הדבר וכאשר נודע לו מה שהתרחש, אמר לו: הישאר במקום עד שתשוב להיות כמו שהיית בשעה שנכנסת לשם. אז תוכל לצאת בלי קושי. המשל מלמד כי הזמן מתיר את העניינים הקשים.

12 "כאשר יצא מבטן אמו ערום ישוב ללכת כשבא. גניבא אמר לשועל שמצא כרם והיה מסויג מכל פינותיו והיה שם נקב אחד ובקש להכנס בו ולא היה יכול מה עשה צם שלושה ימים עד שכחש ותשש ונכנס באותו נקב ואכל ושמן בקש לצאת ולא יכול חזר וצם שלושה ימים אחרים עד שכחש ותשש וחזר לכמות שהיה ויצא כשיצא הפך פניו לכרם ונסתכל בו ואמר כרם כרם מה טוב אתה ומה טובים פירותיך כל מה שיש בך נאה ומשובח אבל מה הנאה יש ממך כמו שנכנסים לתוכך כך יוצאים כך הוא העולם הזה" (קהלת רבה ה).

המגזרת מציגה שני שועלים זהים בגודלם וביניהם אשכול ענבים. אם היא מייצגת את הפסוק, הרי שהיא מציגה את דמות השועל לפני שנכנס לכרם ולאחר שיצא ממנו, והנה הוא באותו גודל בדיוק.

ברם, הדימוי של שתי דמויות שביניהן אשכול ענבים שגודלו כגודלן מזכיר גם את הייצוגים האומנותיים של אומנים ישראליים לסיפור המרגלים הנושאים אשכול ענבים, למשל בסמלי יינות כרמל מזרחי, או בסמל ענבי תנובה, וכן בכרזות רבות לחג השבועות ובגלויות למזכרת מארץ ישראל. בכך מתמקמת מגזרת הנייר אסוציאטיבית במחשבתם של הצופים בה, בארץ ישראל, אף שבמשלי ברכיה הנקדן עצמו, כדרכם של אוספי משל, נובלה ואקסמפלה רבים בימי הביניים, אין זכר לארץ ישראל אף על פי שמחברם יהודי וקהל הקוראים שלהם יהודי. לפי אליק מישורי דימוי הגפן, הנפוצים כל כך בתרבות הישראלית החזותית, מייצגים את השפע והטוב של ארץ ישראל, והמוטיב הספציפי של "המרגלים", שיש לו ביטוי איקוני בדמות שתי דמויות בלבוש תנכ"י ואחזות ביניהן בקנוקנת ענקית של גפן, מסמלים את השפע החקלאי של ארץ ישראל שנישא על ידי ילידי הארץ. דימוי זה מתפקד כאחד מביטויי החזותיים של הרעיון הציוני של כיבוש השממה ושל כינונו של היהודי החדש, עובד האדמה.¹³

האלוזיה הברורה למדרש קהלת רבה, שהוא מדרש שמקורותיו מדרשים ארץ-ישראליים, מסייעת גם היא למקם את הסיטואציה בארץ ישראל. בכך מייבאת יובל את המגזרת המזרח-אירופית ומנכסת אותה לתוך הנוף הארץ-ישראלי והתרבות הארץ-ישראלית. שני השועלים הזהים בשני צידי המגזרת ממחישים את הפסוק מקהלת, המצביע על כך שהשועל, כמו האדם, יוצא וחוזר מן הכרם בצורתו המקורית. וכך גם האדם בא לעולם ויוצא ממנו באותו מצב. לפיכך הסימטריה שבין שני השועלים היא הסימטריה שבין העולם הזה לעולם הבא, בין החיים לבין המוות. כך, מה שהוא לכאורה רק איור על כריכה פנימית של ספר ילדים מגלם בתוכו גם את היסטוריית ההתקבלות של המשל העתיק וגם רעיונות תיאוסופיים על החיים והמוות. בחיבורו של ברכיה הנקדן מעוצב רעיון דומה לזה של משל "השועל והכרם" באמצעות משל ל"ה – "עכבר וחור", שמוסר ההשכל שלו הוא: "אשר על הון זרים שלט כבלעו כן פלט":

עכבר דל בשר ושחור בא בגורן בעד החור, ובתבואות שלח שן ואכל
ושבע ודשן שם כיסה בחלבו פניו וקטנו עבה ממתניו אשר הביא שם

13 ראו: אליק מישורי, שורו הביטו וראו: איקנות וסמלים חזותיים ציוניים בתרבות הישראלית, תל-אביב 2013, עמ' 245-254.

בתחילה ברצותו לשוב במסלה ולא יכול לצאת בשובו דרך החור אשר בא בו ותבט אליו החולדה ותאמר: החור לא לך במידה עכבר מה זאת עשית שמנת עבית כשית בטרם תשוב בדרך הזה משמן בשרך ירזה לא תראה אבותיך אשר ידעת אם לא תקיא אשר בלעת. ושומרי הגורן שמעוהו ורדפוהו פצעוהו היכוהו.

משל זה לא עובד על ידי נורית יובל בספרה. ובכל זאת היא מוצאת לנכון להציג עקבה שלו באמצעות איור המגזרת, וכן היא מעבירה באמצעות הנגזרת את המסר הציוני, זוהי תוספת שלה ההופכת את הטקסט רלוונטי לקוראים ילדים ישראלים, אולם היא תוספת מרומזת ולא כופה את עצמה על הטקסט עצמו.

העיבוד לילדים של יובל למשלי שועלים על-פי ברכיה הנקדן איננו מתיימר להוות ייצוג מלא של המקור. העיבוד לילדים ראה אור בשנת 1982 ובו עיבודים במשקל וחרוזים ל-24 בלבד ממשלי החיבור המקורי, בן המאה השלוש-עשרה, המונה 107 סיפורים.¹⁴ עוד שינויים שהכניסה יובל לנוסח

14 ראו המהדורה המוערת של משלי שועלים:

Haim Schwarzbbaum, *The Mishle Shualim (Fox Fables) of Rabbi Berechiah haNakdan*, Kiron 1979.

וכן:

Tamás Visi, "Berechiah Ben Naṭronai Ha-Naqdan's 'Dodi Ve-Nekdi' and the Transfer of Scientific Knowledge from Latin to Hebrew in the Twelfth Century", *Historical Studies in Science & Judaism* 14, 2 (2014), pp. 9-73.

Tovi Bibring, "In Ictu Oculi: Reflections on Wolf and Beast by Berechiah ha-Naqdan in the Context of its Contemporary Versions", *Comparative Literature Studies* 56, 2 (2019), pp. 374-401.

Tovi Bibring, "Would That My Words were Inscribed: Berechiah ha-Naqdan's Mishlei Shu'alim and European Fable Tradition", in: Resianne Fontaine and Gad Freudenthal (eds.), *Latin-into-Hebrew – Studies and Texts. Vol. 1: Studies*, Leiden 2013, pp. 309-329.

Revital Refael-Vivante, "Charity as a Value and Norm in Mishlei Shualim by Rabbi Berechiah ha-Naqdan", in: Tamás Visi, Tovi Bibring and Daniel Soukop (eds.), *Berechiah ben Natronai ha-Naqdan's Works and their Reception*, Turnhout 2019, pp. 53-74.

חיים שורצבוים, "טיפוסים פולקלוריים ומוטיבים עממיים בספר משלי שועלים לרבי ברכיה הנקדן", *הקונגרס העולמי למדעי היהדות* 4,2 (תשכ"ט), עמ' 33-36.

שלה הם בפרופורציות הכלליות של הקובץ ובנושאים הנדונים בו. ראשית היא מגוונת בבעלי החיים. אומנם שמו של הספר "משלי שועלים" אך מגוון בעלי החיים גדול מאוד: אריה, כלב, אפרוח, חזיר, צבי, קוף, גמל, שור ועוד. יתירה מזאת, בספר המשלים של יובל עובד רק משל אחד ובו מופיע שועל, וגם במשל זה השועל הוא דמות משנה. זהו המשל "הגנה בתבונה" (עמ' 39), אשר מספר על אפרוח חלש המפיל בפח שועל שמתכנן לטרוף אותו ואת משפחתו, משל אשר עובד על ידי ביאליק לסיפור בשם "התרנגולים והשועל"¹⁵. שנית, כותרות הסיפורים שונים ובמקום לרמז על החיה גיבורת הסיפור כמו במקור מלמדת הכותרת על הרעיון המרכזי של המשל ובכך הופך הסיפור לנרטיבי וגמיש יותר ביחס למקור שבנוי בצורה אחידה וסכמתית מאוד.

עיקר דבריה בכך שהיא מצהירה על הגרסה שלה כעל "תעביר", כלומר העברת הטקסט הקדום לעברית בת ימינו ובהתאמה לילדים. כך לפחות היא מצהירה, אולם הצהרה זו יש לשים בסימן שאלה מהטעם שבחירה ברבע ממשלי החיבור המקורי ועיבודם, היא נאמן למקור ככל שיהיה, מייצרת שיווי משקל שונה בין חומרי הקובץ המקורי ולו מפני שהיא מאירה משלים אחדים ומותירה בצל אחרים.

אף שאלת מהותו של אותו "תעביר" היא נושא לעיון מחודש. ראו למשל את הסיפור "תפשת מרובה לא תפשת" (עמ' 54) כדוגמה קלאסית לתהליך העיבוד של יובל, שהוא פשטני הרבה פחות ממה שהיא מעידה על עצמה:

תפשת מרובה – לא תפשת!

פִּלְבֵּלְב אָחָד, בְּאֵין רוּאָה
חֲטָף מִן הַמִּטְבֵּחַ
חֲרִיץ גְּבִינָה אָחָד נָאָה
טָעִים וּמִשְׁבָּח.

הוא רָץ בְּצַעְדִּים קָלִים
לְמַצָּא פֶּנֶה טוֹבָה
שָׁבָה יוֹכֵל, בְּאֵין מִכְלִים,
לְסַעַד אֶת הַקֶּבֶה.

15 עוד על עיבודו של ביאליק למשל של ברכיה הנקדן ראו: מנוחה גלבוע, "מקאמת התרנגולים והשועל": זיקותיה למוטיבים ביצירת ביאליק הקאנונית ולמוטיבים ימי-ביניים", מעגלי קריאה 17 (תשמ"ח), עמ' 99-104.

גִּשְׁרוֹן נָטוּי עַל מִדְמָנָה
חָצָה אוֹתוֹ כְּלָבָב,
וּכְשֶׁבִפִּיהוּ הִגְבִּינָה
בַּמַּיִם שָׁם עֵינָיו.

כְּשֶׁהַמַּיִם הֵם צְלוּלִים
טוֹמָנִים הֵם הַפְתָּעָה:
הַכֹּל נִשְׁקָף בָּם לְהַפְלִיא
מִמֶּשׁ כָּמוֹ בְּמִרְאֵה!
אֶת גְּבִינָתוֹ וְדַמּוּת דִּיוֹקָנָה
רָאָה – וְגַם חָמַד!
שְׁנֵי חֲרִיצֵי גְבִינָה, אָמְנָם,
טוֹבִים מִן הָאֶחָד!

פָּעַר אֲזוּ פִּיהוּ לְרוֹחָה
גַּם אֶת הַדַּמּוּת לְבָלַע –
וְהִגְבִּינָה אֲשֶׁר אָחָז
נִפְלָה מִתּוֹךְ הַלַּע.

וְכֵן קָרָה שְׁפָל שְׁלָלוּ
צָלַל לְתוֹךְ הַמַּיִם
וְהוּא נִשְׁאָר בַּעֲמָלוֹ
קָרַח מִן הַשָּׂתִים!

אֶת הַנֶּמֶשׁ לְפָדָא לְלִמּוֹד
וְלֹא לְהַתְּבִישׁ
מִי שְׁעוֹבֵר עַל "לֹא תַחְמֹד"
מִפְסִיד גַּם מָה שֵׁשׁ!

ולהלן נוסח הסיפור המקורי בלשונו של ברכיה הנקדן:

משל ה' – כלב גבינה ומים

כי הבלתי מסתפק לו לא יאות ועיניו לא ישבע אף לראות

כלב בבית לקח גבינה וישאהו בפיו הנה והנה ויפן כה וכה ויקר על
הגשר דרכו ויתן במים את עיניו וירא את צל הגבינה אשר בין שיניו.
ויאמר בלבבו: אם היה לי לחלקי מכל עמלי גבינת המים ואשר בפי יחד

טובים השנים מן האחד. וישת עצות בנפשו לכוף כאגמון ראשו ולבלוע גם את הגבינה אשר במים. ובפערו פיו והרחיב השיניים לבלוע אשר לא הגיעו נפל מפיו בולעו אשר החזיק בו בתחילה וקרח מכאן ומכאן עלה מן המים ולא נשאר לו מאומה מכל עמלו.¹⁶

למרבח ההפתעה, העיבוד לילדים של נורית יובל כתוב בלשון גבוהה ומאתגרת: ביטויים כגון "מדמנה", "דיוקן" וכן ניבים כגון "קרח מכאן ומכאן", "טובים השנים מן האחד" אשר יוצרים יצירה מורכבת מבחינה לשונית וסגנונית. דמותו של הכלכלב המשתקפת במים מזכירה סיטואציה דומה מאוד, היא סיטואציה ההשתקפות במים של פלוטו בסיפור "איה פלוטו" שכתבה בחרוזים לאה גולדברג.¹⁷ בשני הסיפורים מדובר בסיטואציה ארכיטיפלית היונקת מהמיתוס של נרקיסוס, הראשון שהביט בעצמו במים ודימה לחשוב שמה שהוא רואה במים הוא המציאות,¹⁸ וכן בעולם היהודי הם יונקים מהאגדה המופיעה במסכת נזיר על הנזיר שגילח את שיער ראשו לאחר שהביט בהשתקפותו במי באר.¹⁹ ההדהודים הללו מעניקים לנוסח של יובל מורכבות שאינה קיימת כמוכן בנוסח המקורי של ברכיה הנקדן והם מעגנים את העיבוד של יובל בלב הקנון העברי לילדים. שוב, גם במקרה של המשל הזה, ניכר הקשר של היצירה הן לעולם התרבותי היהודי והן לעולם הדימויים המערבי הקנוני.

מבחינה זו השפה הגבוהה שיוכל שוורת בעיבודיה מקבילה למגזרות הנזיר בייצוגים החזותיים שלה. מגזרות הנזיר של נורית יובל הן מטאפורה למכלול יצירתה, שמצידה האחד קשורה בעבודות אל מקורותיה היהודיים ומצד שני פורסת שלוחות אל תוך העולם המודרני.²⁰ גשר זה בין העולמות מיוצג בדימוי הבא, שהוא גרסה נוספת, צבעונית הפעם, שאיירה יובל לאותו משל:

16 על פי מהדורת ירושלים תר"פ, עמ' ד.

17 לאה גולדברג, איה פלוטו, ספרית פועלים 1957.

18 אובידיוס, מטמורפוזות, ספר שלישי, תרגם שלמה דיקמן, ירושלים 1965, עמ' 123-131.

19 "אמר שמעון הצדיק מימי לא אכלתי אשם נזיר טמא חוץ מאדם אחד שבא אלי מן הדרום יפה עינים וטוב רואי וקווצותיו סדורות לו תלתלים אמרתי לו בני מה ראית לשחת שיער נאה זה? אמר לי רועה הייתי לאבי בעירי והלכתי לשאוב מים מן המעיין ונסתכלתי בבבואה שלי ופחו יצרי עלי וביקש לטורדני מן העולם אמרתי לו ריקה מפני מה אתה מתגאה בעולם שאינו שלך שסופך להיות רימה ותולעה העבודה שאגלחך לשמים עמדתיו ונשקתיו על ראשו אמרתי לו כמותך ירבו נזירים בישראל עליך הכותב אומר איש כי יפליא לנדור דר נזיר להזיר לה" (בבלי, נזיר ד ע"ב; נדרים ט ע"ב).

20 על תפקידי האיור בספרות הילדים ראו: רות תור גונן, "בין שורות ובין צורות:

בדימוי זה מובא הטקסט המעובד בצד ימין, ואילו בצד שמאל מגזרת נייר צבעונית הממחישה את הסיפור. שורת הבניינים הגבוהים המצויה ברקע, המייצרת תחושה של כך מודרני גדול, מעבירה את הכלב מן המאה השלוש-עשרה אל המאה העשרים ובכך מסייעת להדגיש את הפן האוניברסלי העל-זמני של המשל. אף הבחירה באיור של כלב מסוג טרייר, שהוא קטן יחסית, בתי ולא מאיים, כלב מסוג אותו הילדים הקוראים מכירים מתוך עולםם וסביבתם הקרובה, היא חלק ממהלך זה.

כפי שמלמד הנספח שלהלן, תרומתה של נורית יובל לתרבות הילד בישראל היא רבה ונמשכה על פני שנים רבות ולמעשה עדיין נמשכת. בנספח רוכזו רשימות של מבחר ממאמריה, מהספרים שחיברה ומאלה שאיירה. דומה שמגזרות הנייר מוסיפות נופך ייחודי לעבודותיה, נופך שהוא בסך הכול די נדיר בעולם ספרות הילדים הישראלית.²¹ השילוב בין מגזרת נייר כאומנות יהודית עממית עתיקת יומין נכחדת, יחד עם עיבודים מודרניים לטקסטים מארון הספרים היהודי הקדם-מודרני, מייצר אמירה משמעותית על אודות תפקידה של תרבות הילד להוות חוליה מקשרת בין העבר להווה.

רכיבים לזיהוי מסרים ערכיים באיור, בעיצוב ובטקסט של ספרים מאויירים לילדים, "עולם קטן 1 (2000), עמ' 41-70; רות תור גונן, "ארבע פנים לאיור: הפונקציה הקוגניטיבית, הערכית, האמנותית והפסיכולוגית של האיור בספר הילדים העכשווי", עולם קטן 2 (2004), עמ' 111-140.

21 וראו לעיל הע' 8.

נספח

מבחר ממאמריה העיוניים של נורית יובל

- "הצד האסתטי של ספרי ילדים", מעגלי קריאה 8 (1980), עמ' 74-71.
- "האם צריך לסגור את החנות? הרהורים על מקומה של אמנות הספר בעולם משתנה", באמת? ! 6-7 (1993), עמ' 201-193.
- "שיחה על עיתונות לילדי הגן וראשית קריאה", מעגלי קריאה 22 (1994), עמ' 110-105.
- "תריסר שנים הייתי 'פילון'", באמת? ! 9-10 (1996), עמ' 213-211.
- "למה התכוון המשורר? הרהורים על מפגשי סופרים", ספרות ילדים ונוער 1, 24 (1997), עמ' 33-31.
- "למה אוהבים הילדים לפחד?", הד הגן 63, 1 (1998), עמ' 118-116.
- "תמונה אחת שווה לאלף מילים: האמנם?", הד הגן 64, 1 (1999), עמ' 54-37.
- "ספר הוא לא רק מילים", הד הגן 69, 2 (2004), עמ' 107-100.
- "הנחתום מעיד על עיסתו: צחק ויצחק העולם עמך", עיונים בספרות ילדים 16 (2006), עמ' 94-70.
- "מה לבשה הגברת נח בתיבה? על איורים לסיפורי המקרא לילדים צעירים", הד הגן 60, 1 (2006), עמ' 77-72.
- "מורה בספרות ומורה בחיים", מסד 6 (2008), עמ' 19-18.
- "פנטזיה מאוירת: עקרונות וצרכים", עיונים בספרות ילדים 17 (2008), עמ' 187-175.
- "הדיאלוג בין הטקסט לאיור בספרות הילדים", עיונים בספרות לילדים 19 (2009), עמ' 76-66.
- "המשחק אינו משחק ילדים אלא עניין רציני", הד הגן 73, 4 (2009), עמ' 113-110.
- "בעלי החיים בשירות המוסר או: חיה ובהמה, עוף וכל שרץ ירונו חכמה ודרך ארץ", עיונים בספרות ילדים 20 (2011), עמ' 15-5.
- "המחבוא של הרוח או המטבח של המוזה: מרתפים וכלים", עולם קטן 5 (2014), עמ' 225-221.

ספרות מקור: כתיבה ואיור

- ספרי ילדים שכתבה ואיירה נורית יובל
 אותי זה מצחיק. הגל החדש, 1975.
 רגליים שמחות. כתר, 1977.
 טוב להיות עם החיות. כתר, 1979.

- מי מְכִיר את דִּינו. עידנים/ידיעות אחרונות 1981 (פרס למדן 1982).
 קלמר הזבובים. כתר, 1983.
 שִׁשֶׁת ימי בְּרִיאָה. שוקן, 1983.
 נוצת בֵּית הַחֲלוּמוֹת. כתר, 1986.
 ספור קִיץ/ספר החופש הגדול. זמורה-ביתן 1987.
 ספר לִסְבָּתָא. כתר, 1991 (איורים: שמוליק כץ).
 עֲלִילוֹת פְּרַעַה תּוֹשָׁהוּ. תמוז/מודן, 1991.
 סִבְרָק־דְּבָרָה. דני ספרים, 1994.
 לִיאָת מַחֲפֶשֶׁת חֶבֶר. דני ספרים, 1995.
 הַבְּלוֹן הַכָּחָל. דני ספרים, 1996.
 נִמְלָה סֵלָם לָהּ. דני ספרים, 1996.
 הִיָּה הִיָּה וּפְטִרִיָּה. דני ספרים, 1997.
 הַחֲתוּל בְּצִנְצָנָה. קמחי, 1999.
 מְקוֹם קְסוֹם. קמחי, 1999.
 סַל הָאֵהָבָה. קמחי, 1999.
 בֵּית סֵפֶר לְשִׁפּוֹת. דני ספרים, 2000.
 דְּבָלִיו דְּבָלִיו דְּבָלִיו עֲזָאֵל. ידיעות אחרונות, 2000.
 הַחֲמֹר הַמִּסְכֵּן. אורית, 2001.
 הַפּוֹן אוֹתִי אוֹ: הַמֶּלֶךְ אֵיפְכָא וְהַמֶּלֶכָּה מְסִתְבָּרָא. כנרת, 2001.
 הָאוֹצֵר. דני ספרים, 2002.
 הַמֶּלֶךְ עֲשֵׂה. דני ספרים, 2002.
 הַשְּׁעָר. דני ספרים, 2002.
 הַתּוֹתָה הַמִּתּוֹקָה. דני ספרים, 2002.
 מֶר מִרְגְּלִית. דני ספרים, 2002.
 קֶרֶס הַצַּעְצּוּעִים. דני ספרים, 2002.
 רַחֲלִי וְהַפְּרָה. דני ספרים, 2003 (איורים טניה אמבר).
 אֲחֵלָה סִבְתָּא. צבר, 2004.
 בּוֹקֵר טוֹב. צבר, 2004.
 הַגְּבֵרָת עִכְבִּישָׁה. צבר, 2004.
 לֵיל הַמַּפְלָצוֹת. דני ספרים, 2004.
 לִילָה טוֹב אוֹ: סִמְנָגְלוֹף מִלֶּאךְ פִּיז'מָה. צבר, 2004.
 מִי גִנֵּב אֶת הַשֶּׁמֶשׁ. צבר, 2004.
 נוֹרִית לְכָל הַשָּׁנָה. ידיעות אחרונות, 2004.
 סֵפֶר לִי צִיּוֹר. עמיחי, 2008.
 עֲרִפְלִית הָאֲגָדוֹת: קוֹבֵץ אֲגָדוֹת מִקּוֹרִיּוֹת. דני ספרים, 2008.

חיתול-לא-לא. דיגיסנס, 2012.
קישטה וצבעי הקשת: שירי צבע, סדנה וציורים, אוריון, 2015.

ספרי ילדים שתרגמה, עיבדה ואיירה נורית יובל
משלי שועלים. דליה פלד, 1982.
האהבה היא... זמורה-ביתן, 1985.
חבר הוא... זמורה-ביתן, 1985.
סוסון גבנונון. זמורה-ביתן, 1985.
שמחה גדולה היא... זמורה-ביתן, 1985.
פֶּסֶס והאח הקטן. הקבוץ המאוחד ודניאלה דינור, 1999.
מֶסֶע האגדות הקסומות. דני ספרים, 2001.
ספורי חלם. אלומות, 2002.
בית הארנב. דני ספרים, 2017.

ספרי ילדים שאיירה נורית יובל
אטלס יהודה, מספרים עליזים (א) 1-5. רכס, 2012.
אטלס יהודה, מספרים עליזים (ב) 6-10. רכס, 2012.
אופק אוריאל, חמש דקות פחד. פועלים, 1974.
אריאל שלמה, שירי משחק. מסדה, 1976.
חגית בנזימן, מי צחק אחרון. מסדה, 1986.
בגור נעמי, מי ראשון מי אחרון. קוראים, 1996.
בן עזר אהוד, לילה בגינת הירקות הנרדמים. מסדה, 1972.
בן שלמה, אביתר והעכבר. אופיר ביכורים, 2015.
בראל דליה, כיף להתחלף. דני ספרים, 2008.
ברוך תוררוז, מעשה בכוכבון שלא רצה לישון. תמוז, 1988.
ברוך תוררוז, ענן אמר לענן. דני ספרים, 1996.
ברקוביץ ריקה, פרפרי הרגשות. באר, 2000.
בר עמוס, הכל התחיל בתווה ובוהו. שרברק, 1997.
גלבוע רונית, מה קרה לקיר? ידיעות אחרונות, 2001.
גרעין מיכאל, שחק סיפור. כתר, 1987.
גפני שרגא, גילי באליפות בית הספר. מזרחי, 2007.
ד"ר א' הדר, חתולים. מסדה, 1983.
הדס ירדנה, טוב לי להיות קטן. עמיחי, 1980.
הדס ירדנה, טיטי ושמֶטִי. ירון גולן, 1994.
הדס ירדנה, קואלה לא צמא. דני ספרים, 1996.

- הולנדר ברברה, אני כלי זמר. דני ספרים, 1996.
- הירשניו מיכל, לאן נעלמה פופו? דני ספרים, 1998.
- וולף רות, אני עולה לכתה א'. עמיחי, 1994.
- וולף רות, אריק מלך החיות. דני ספרים, 1995.
- וינשטיין אשר, מי המפסיד. אוריון, 2011.
- וינשטיין אשר, אני מרכז המעגל. אוריון, 2013.
- וינשטיין אשר, נצחוננו של חילונוני. אוריון, 2017.
- וינשטיין אשר, ממש וכאילו. אוריון, 2014.
- וינשטיין אשר, לחבק את מר קיפורדי. אוריון, 2016.
- חוה חבושי, דירה ללא כינים. מסדה, 1995.
- טלמור לימור, משקפי הקסם של אמיר. רימונים, 2011.
- טל יואל ובוסין גדי, *Bobby English and the Bears* storybook 1-2, 2001.
- יפרח חביב, יום אחד בחייו של תנצ'יק. 1976.
- כהן אדיר, ספר הפעילויות הגדול. שמעוני, 2001.
- כהן אדיר, הספר הגדול של הקוסמים והמכשפות. שמעוני, 2002.
- כהן אדיר, הספר הגדול של מצחיקני העולם. שמעוני, 2002.
- מרגלית יוסי, בלעם לא נכנע. מ' מזרחי, 1976.
- מרון נוגה, שקמח. שרברק, 1989.
- מרון נוגה, כבר לא קטנים. שרברק, 1991.
- מרון נוגה, למה דוקא אני? דני ספרים, 2008.
- מרון נוגה ופבלישינג דקל, *But Why Me?* 2007.
- נאור לאה, חיוכים, רק שירי אהבה. דליה פלד, 1982.
- סביר אריאלה, ביצה עם הפתעה. ויזארט, 2008.
- עומר דבורה, מגדל של קוביות בנתי. שרברק, 1976.
- עומר דבורה, הנשיקה שהלכה לאיבוד. שרברק, 1978.
- עומר דבורה, קוף אחרי בנאדם. שרברק, 1979.
- עומר דבורה, לא מתחשק לי. שרברק, 1982.
- עומר דבורה, קול הלב. שרברק, 2000.
- עומר דבורה, מגדל של קוביות בנתי. דני ספרים, 2014.
- עומר דבורה, מגדל של קוביות בנתי. מהדורה מחודשת מצוירת מחדש לחרדים. דני ספרים, 2014.
- עומר דבורה, מגדל של קוביות בנתי. מחודש: מהדורת קרטון מחולקת לשלושה בפורמט חדש מוקטן. דני ספרים, 2017.
- פורת מירי, הגר, הנגר ומי ששם גר. הדובדבן, 2011.
- פישנחשון תמר, אני אוהב לקשקש על הלוח. עמיחי, 1980.
- פישנחשון תמר, שתילים של חלומות. שרברק, 1981.

- פישנחשון תמר, בגן שלנו שמח. עמיחי, 1982.
- פישנחשון תמר, סבא שלנו שובב. עמיחי, 1983.
- פישנחשון תמר, מכתה א' באהבה, עמיחי, 1984.
- פישנחשון תמר, מגן הילדים באהבה, עמיחי, 1985.
- פישנחשון תמר, לשון לשון. עמיחי, 1987.
- פישנחשון תמר, בארץ א-ב-ג. עמיחי, 1988.
- פרסקי נתן, וילנסקי צביה, אלפוני לכתה א'. מסדה, 1976.
- צור לאה, אחת שתיים שלוש איילת. דני ספרים, 1995.
- צפרוני מיטל, הרפתקאות אוליבר. אוריון, 2015.
- קוזווינר דבורה, משקפיים של חלום. דני ספרים, 1996.
- קוזווינר דבורה, ציור של שלום. דני ספרים, 1999.
- קידר מיכל, אחת-שנים-משפחה. סיפור פשוט, 2015.
- קיפניס לוי, אני הולך לגן. אורנית, 2010.
- קיפניס לוי, מעשה באמא עכברה. אורנית, 2010.
- קיפניס לוי, חמש בנות. כתר, 1977.
- רגב מנחם, עוד ועוד סיפורים. מודן, 1986.
- רוה אל, חבילה של נשיקות. עמיחי, 1992.
- רוזן מרים וחנוך, הפרצופים של השירים. דני ספרים, 1997.
- רוז אורית, רעיון נהדר. הקיבוץ המאוחד, 1997.
- רוז אורית, בארגז החול. צבר, 2002.
- רוז אורית, ביתו של השבלול. צבר, 2002.
- רוז אורית, בשמיכה שלי יש מחילה. צבר, 2002.
- רוז אורית, טיול הירח. צבר, 2002.
- רוז אורית, לגרש את הפחד. דני ספרים, 2002.
- רוז אורית, קום אביתר. צבר, 2002.
- רוטמן נחמה, סדרת צבעי הפלא. ספרי נטע, 1979.
- ריימן נורית, פלופי וחבריה בעקבות בון-בון. דני ספרים, 2004.
- ריימן נורית, פלופי משגעת את אמריקה. דני ספרים, 2007.
- שחרור ציפי, בוא נשחק בכאילו. סתווית, 1983.
- שישי מאיר, ג'וני מלך הגן. נוצה וקסת, 1991.
- שלו רות, *Grandma & Grandpa Speak Hebrew*, ארגון "עזרה", ללא ציון שנה.
- שקד רותי, גורים של אף אחד. דני ספרים, 2015.
- שקמונה, 309 בדיחות ילדים. שרברק, 1997.
- שמיר עמי, נעלים מארץ ישראל. אטד, 1972.
- שריג און, גיבור הכתה. מזרחי, 1999.

שריג און, גילי גול הכל יכול. מזרחי, 1999.

שרעבי יקותיאל, אני מגדל חיות. מסדה, 1983.

Vered Hankin & A. Raviv, *Talking Treasure*, Research Press Publishers,

2012

Leah Rubabshi, *A Kosher Fish Tale*, Menucha Publishers, NY 2014

ENGLISH ABSTRACTS

THE CONTRIBUTION OF CHILDREN'S SONGS TO THE REVIVAL OF HEBREW

Yael Reshef

The implementation of the idea of speech revival was intended from inception to be performed by children, due to the special capacity for language acquisition at a tender age. The activity of the proponents of the idea therefore focused for many years on young children – first in the lower grades of elementary schools, and later on also in kindergartens. The central place of songs in the educational work at this age lead writers, educators and grammarians to invest efforts in filling in the gaps that existed in that field of Hebrew culture at that time.

This paper focuses on the linguistic aspect of these songs, and discusses three types of roles they played in expanding the knowledge of Hebrew in the budding speech community: (1) The songs promoted the acquisition of Hebrew vocabulary, and served as a means for lexical expansion; (2) The songs promoted the children's familiarity with morphological and syntactic constructions of the higher, literary linguistic registers; (3) Children's songs were the harbinger of the transition to the new pronunciation system within the cultural system, both in the writing of new lyrics and in the setting of familiar lyrics written according to the Ashkenazi pronunciation to music according to the new pronunciation. The exposure to high register of Hebrew and to grammatical rules that do not form part of the spoken register through

the singing of songs contributed to the formation of register differentiation, an essential component in the transformation of Hebrew into the language of culture of the emergent speech community.

“GO ABROAD AND FEEL AT HOME” – ON DOMESTICATION IN TRANSLATED HEBREW CHILDREN’S LITERATURE

Zohar Shavit

This article examines how “domestication” – the process of transforming foreign elements of a translated text into familiar ones – has historically served to ease the tension between the strange and the known, by making what is foreign – familiar and recognized.

Based on several late nineteenth and early twentieth-century translations into Hebrew of classic works of children’s literature, including texts such as *Alice’s Adventures in Wonderland*, *Tom Sawyer*, *Max und Moritz* and *Das doppelte Lottchen*, I maintain that at an early stage of its development, when the newly-emerging Hebrew culture used translated literature to build up a body of Hebrew children’s literature, translators felt a need to sustain and to fortify the new culture’s own identity. In order to do so they endeavored to make translated literature look and feel like an integral part of the Hebrew-language native bookshelf. Their approach to domestication involved converting nearly everything possible that belonged to the world of the source system into the world of the target system: first names, colloquial expressions, customs, religious holidays, and calendars, references to Jewish history and allusions to the Jewish canon. Only later,

when Hebrew literature was more confident in its existence as a robust and autonomous entity, did it open its gates to invited “strangers” and incorporate them in their own form – no longer cloaked in domestic garb but as legitimate strangers.

ANTINOMISTIC IDEAS INGRAINED IN BIALIK’S CHILDREN’S LITERATURE

Ziva Shamir

Bialik’s literary works for the young reader (poems, nursery rhymes, stories, legends etc.) are seemingly naïve and pleasant works of art, with no hidden messages. A close reading reveals, however, a sinewy vein of political ideas, encouraging the young generation to forsake the old customs and habits of diaspora Jewry and start a new life in the old-new homeland. This revolution involved a new outlook on the many rabbinical prohibitions which made Jewish life so difficult and burdensome. This article traces the texts in which these ideas are ingrained, giving the children “permission” to abandon some of the 613 Commandments, to enable them to lead a new life. As opposed to Yehuda Leib Gordon who used heavy weapons in order to convince his readers, Bialik never preached his antinomistic ideas. Conversely, he intertwined them between the lines, hoping to establish in Eretz Israel a new life, unreligious and yet bound in many affinities to the mainstream of traditional Hebrew culture.

POLITICS, HEROISM AND CREATIVITY: ON ISRAELI BIOGRAPHIES FOR CHILDREN AND YOUNG ADULTS

Shai Rudin

Biographical writing in Israel for children and young adults started at the end of the 1960s, peaking mainly at the beginning of the 21st century. This was a period in which Israeli society shifted from collectivist to individualist values.

A comprehensive mapping of Israeli biographies for children and young adults shows didactic writing in two waves. The first wave is devoted to Jewish personages who contributed largely to the shaping of the Zionist idea. This wave began in the 1960s and continues to this day. The second wave, appearing at the beginning of the 21st century, has introduced into the literary system of children and young adults additional personages connected to politics and international creativity, and not necessarily connected to the Jewish people and their return to Israel. Hence, since the beginning of the 21st century, we have witnessed two parallel waves of writing rather than a totally ideological divergence.

This article maps the three thematic categories encompassing the corpus of original biographies for children and young adults. The corpus includes 55 works: biographies dealing with political personages; biographies dealing with personages connected to acts of heroism (occurring in the pre-State of Israel, or during the Holocaust); and biographies dealing with personages who have contributed spiritually, namely writers, poets and scientists. In addition to close readings of selected works illuminating the values rendered for the readers, the article focuses on the poetic strategies of

the authors. As a result, one may learn from the biographies about the lack of oriental-derived personages from the Zionist narrative, the scarcity of women perceived as worthy of a biography, and the balance existing between left- and right-wing personages.

MIRIAM YALAN-SHTEKLIS AND YEHUDA ATLAS: A CONTINUATION OR A REVOLUTION?

Einat Baram Eshel

Miriam Yalan-Shteklis and Yehuda Atlas are considered key representatives of different generations of authors of Hebrew children's literature. Yalan-Shteklis is associated with the introduction of lyrical poetics into children's poetry in the middle of the 20th century, whereas Atlas is considered a realistic revolutionary in children's poetry at the end of the same century.

The notable differences between the two authors confirm the convention of the "rebellious development" of Hebrew children's poetry in the second half of the 20th century. Yet it seems that the "continuation" that links the corpuses of these two authors, alongside an investigation into the complex influence that Yalan-Shteklis had on the works of Atlas, have been entirely ignored. In my article, I make an effort to fill in the missing pieces and elucidate on what is common to both authors: a gradual, consistent and continuous subversion against the accepted discourse of children's literature.

The discussion focuses on two main issues: one dealing with Yalan-Shteklis's and Atlas's responses to the question "what is permissible to talk about" in children's poetry; and

the second dealing with both authors' innovations regarding the question "who is allowed to speak" in poetic texts. The discussion thus presents twentieth-century Hebrew children's poetry in a continuing chain of influences and intertextualities that exist alongside the most prominent poetic shifts that characterize it.

NO MORE "LITTLE JEWS WITHOUT BEARDS": INSIGHTS INTO YIDDISH CHILDREN'S LITERATURE IN EASTERN EUROPE PRIOR TO WORLD WAR I

Nathan Cohen

The first modern publications in Yiddish that were intended for young readers in Eastern Europe – either original works or translated from foreign languages – appeared at the turn of the 20th century as sporadic initiatives of a few writers. A more systematic literature for children in Yiddish started relatively late, and was linked to the developing Yiddish school system.

A growing number of writers and cultural activists, including Sholem Aleichem and Y.L. Peretz, became gradually aware of the importance and need for appropriate literature for children. Within less than a decade, the Yiddish book market was enriched with a variety of publications focused upon young readers whose ages ranged between 5 and 12. These publications included translations (or adaptations) from foreign languages as well as original works by known Yiddish writers. The first Yiddish periodicals for youngsters as well as textbooks also appeared then, prior to the First World War. Yiddishists and publishers established publishing companies

for this purpose and initiated pretentious projects of which few were realized, or partly realized.

The article reviews and examines the first initiatives for publishing Yiddish children's literature and periodicals; their initiators and their purpose, and to what extent these publications were accepted and their contribution to modern Yiddish literature.

HAMODIA HATZAIR: A PLATFORM FOR THE DEVELOPMENT OF ORTHODOX CHILDREN'S LITERATURE

Yossef Fund

Hamodia Hatzair (Young Modia) is a children's supplement to *Hamodia*, the Orthodox Agudat Israel movement's newspaper.

Hamodia Hatzair appeared as a booklet for four and a half years (1952-1958), with two interruptions (hereafter, 'the early years'). It returned in 1986 as a column in *Hamodia* and after a decade it changed to booklet format (hereafter, 'the later years'). I reviewed the issues of the early years and the first 800 issues of the later years.

Ya'akov Gellis, the editor of the newspaper in the early years, was a journalist inexperienced in writing for children. He had assistance from some 50 writers, the majority also inexperienced. Each of them wrote one piece or a few pieces of primarily unpolished works confined to the religious field. Some of the pieces were translations of stories written by past years orthodox writers.

Chava Rosenberg, the newspaper's editor in the later years, began her career as a young teacher with no journalistic

experience. She found assistance from four women with good writing ability who contributed to the newspaper for many years and from other women who wrote a few pieces from time to time. The stories were written as 'educational literature' reflecting the values of Orthodox society. Many of these stories concerned the 'world of the child'. The stories were published mostly within the framework of series, and each series was dedicated to a particular area. Long serialized stories were printed alongside them. These stories dealt with various topics, including subjects as the treatment of exceptional children and their integration into the juvenile society, absorption of new immigrants, and the life of the Holocaust generation. The writers dared to use new literary forms and expand into different areas of writing. Their works presented the pleasant aspects of orthodox society and its values, and contributed to proud solidarity among the readers.

This writing created a generation of young readers who love books and encouraged productive creativity in Orthodox children's literature. Seventeen of the long stories were published as books and about 1,350 stories appeared in the newspaper. All that became an integral part of the Orthodox children's literature that has developed since the 1980s.

JEWISH AND HEBREW EDUCATION ACROSS FRENCH SCHOOLS IN 1920S MOROCCO

David Guedj

The present paper offers an overview of Jewish and Hebrew education in French schools across urban communities in Morocco during the 1920s. By analyzing reports written by Jewish education inspectors in those schools, I show

that Jewish and Hebrew studies in those institutes covered Hebrew language, religious instruction, and Jewish history. Three new developments can be found in the early twentieth century that effected change in Hebrew studies in Morocco after years of traditional Jewish education: the opening up of the curriculum and the addition of new subjects, the introduction of textbooks, and the inclusion of girls in the circle of Hebrew and religious studies in Morocco. The changes to Hebrew studies in Morocco were influenced by many factors, including the community leadership, the educators, the Alliance israélite Universelle headmasters and the teaching staff, the students and parents. I posit that in the period in question, education continued to exist as traditional, but for the first time, Hebrew-Jewish repertoire components of different tones started to appear next to the extant cultural repertoire. Those different tones are the product of cultural interactions between the Jewish communities of Morocco and Jewish communities elsewhere.

A PORTRAIT OF THE COMPASSIONATE ONE AS A YOUNG GIRL, OR THE FIRST HEBREW DOG

Naama Harel

The writings of Devorah Baron (1887–1956), the first woman to enter the Modern Hebrew canon, largely depict the life of Jewish women in the late nineteenth century shtetl. Other disadvantaged individuals also abound in her stories, among them the poor, orphans, people with disabilities, as well as animals. Animal oppression in Baron's work is often compared to oppression within humanity (and to women's oppression in particular), but a detailed interpretative account thereof has

not yet been given. This article examines the woman-animal linkage in “ha-Raḥmaniyah” (“The Compassionate One”, 1905), one of Baron’s earliest tales, which she published at the age of eighteen in the Hebrew youth periodical *ha-Chayim veva-teva* (*Life and Nature*). Centering around a rebellious girl with a strong sense of justice who attempts to rescue a wretched dog, “ha-Raḥmaniyah” has been perceived as a simplistic children story. Yet already in this early work, Baron creates – through both thematic and structural means – a complex and multi-voiced work. One voice tells of a compassionate and sentimental girl from a hegemonic-masculine perspective, while on the other side the girl is allowed to express a bolder and more challenging stance, which links patriarchal, capitalist, and anthropocentric oppression.

“MUTE FRIENDS” – BETWEEN CHILDREN AND ANIMALS IN EARLY 20TH CENTURY HEBREW FICTION

Rotem Preger Wagner

The paper explores child-animal relations in early 20th century Hebrew fiction. The first part discusses a story by Shalom Ya'akov Abramovitsh (Mendele Moykher Sforim) about a friendship between a child and a calf, which reveals a comprehensive and extraordinary approach toward animals and humans. The second part is concerned with the early stories of the forgotten Yiddish and Hebrew author Moshe Stavy (Stavsky), who was among the first Jewish-Hebrew writers that dedicated their work to animals. The paper follows the explicit and implicit connections between these texts, which

stem from both the kind of knowledge and perspective they offer on human-animal relations and from their contribution to the representation of children in Hebrew literature and the constitution of a Hebrew children's culture. In both theses aspects, Mendelev and Stavsky operated in a space where the modern distinction between children and adults, and within it the distinction between children's literature and adult literature, was just coming into being. This paper attempts, therefore, to examine child-animal relations in this crucial time in the formation of modern Hebrew literature through a twofold interest in both the relations between the human and the natural and the relations between adults and children.

“I AM IN SOME WAY MY CHILD”: A STUDY,
INSPIRED BY LEVINAS, OF THE STAGES IN
THE DEVELOPMENT OF AN ETHICAL STANCE
IN DAVID GROSSMAN'S WORKS FOR YOUNG
READERS

Dorit Lemberger

The article takes examples from David Grossman's writing for children and teenagers as an expression of a “philosophy of childhood” inspired by Emmanuel Levinas's ideas of the Other and the Face. This examination seeks to shed light on the ethical aspect that emerges from the parent-child relations that impact both readers simultaneously.

David Grossman's fiction is replete with parent-child relationships. The ethical aspect, in the sense formulated by Levinas, is one of their conspicuous features. The key principles of ethics, according to Levinas, are to welcome the Other with sensitivity, attention, and responsibility. In

Grossman's writing for young readers, the characters meet the Other in ways that apply simultaneously to the parent and the child. The article itself, however, focuses on an account of his characters' ethical growth and shows how, as the story proceeds, a discourse space is created in which the encounter with the Face of the Other leads to the emergence of an intersubjectivity that culminates in the ability to understand the Other and accept responsibility towards him. Building on Levinas's conceptual structure, it will interpret Grossman's children's books as a dialogical discourse space in which subjectivity is constructed from a positive encounter with the Other. This encounter does not rest on mutuality or equality, but instead on sensitivity towards and responsibility for the Other, formed in the process of reading, both in the plot and in the readers themselves.

WORLDS OF IMAGINATION: NURIT YUVAL'S WORKS FOR CHILDREN AS A BRIDGE BETWEEN PAST AND PRESENT

Vered Tohar

This article is a contemporary comprehension of the works of the Israeli author, illustrator, and editor for children Nurit Yuval (born: Jerusalem 1940). Yuval was artistically active for over fifty years, in which she was a part of the digitation revolution of the book industry in Israel. Regardless of her nonconservative attitude to children's culture, the article focuses on her use of papercuts, which is an ancient Jewish art, in contemporary Hebrew children's literature. A large discussion is devoted to the way she adapted and illustrated the *Mishlei Shualim* [*Fox Fables*] of Berechiah ben Natronai

ha-Naqdan, a popular Hebrew 13th century compilation. In the appendix of the article one can find four lists: a list of her academic articles regarding writing for children, a list of her books as an author, a list of her books as an illustrator, and a list of her books as an adaptor.